

Forrásmegosztás a finn egyetemi könyvtárakban: az országos dokumentumellátó rendszer újjászervezése

Finnországban az egyetemi könyvtárak végzik a tudományos információterjesztés java részét. A tíz városban működő 21 egyetem jól lefedi az ország területét. Jelentős regionális hatásuk van, mivel mindenki számára nyitva állnak, nem csak a hallgatókat és a kutatókat szolgálják ki. Az egyetemek közül azonban többet nemrég alapítottak, ezekben kisebb könyvtárak vannak, korlátozott állománnyal. Ezért a könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumszolgáltatás élénk forgalmat bonyolít.

Az elmúlt 15 évben a finn egyetemi könyvtárak nagyon várták a könyvtárközi kölcsönzési tevékenység számítógépesítését. Az 1990-es évek elejétől a könyvtárak közös könyvtár-irányítási rendszert alkalmaznak, amelynek könyvtárközi kölcsönzési modulját későbbre ígérték. Ennek üzembe helyezésére azonban soha nem került sor. Amikor 2001-ben a korábbi rendszert felváltották a *Voyager*rel, ennek sem vették meg a könyvtárközi kölcsönzési modulját. Úgy gondolták, hogy erre majd akkor térnek vissza, amikor a nagyobb modulok már rendben működnek. Időközben több könyvtárban is saját számítógépes rendszert fejlesztettek, míg mások továbbra is manuálisan végzik a könyvtárközi kölcsönzést.

A finn könyvtári hálózat infrastruktúrájában az egyik mérföldkő az integrált könyvtár-irányítási rendszer. A „Háromszög” nevű *Finn Digitális Könyvtár* három modulból áll: a *Voyager* könyvtár-irányítási szoftverből, a *MetaLib/SFX* portálszoftverből, és az *ENCompass* digitális objektumkezelő rendszerből. A cél az, hogy ez a három rendszer egymáshoz illesztve működjön, nyílt szabványok használatával más rendszerekkel is tudjon kommunikálni.

2004 tavaszán a könyvtár-irányítási rendszerért felelős *Linnea2 konzorcium* munkacsoportot hozott létre a könyvtárközi tevékenység értékelésére. A cél az északi országokban folyó könyvtárközi és dokumentumszolgáltatási tevékenység értékelése volt, információk gyűjtése a piacon lévő szoftverek-

ről, és ajánlások kidolgozása a *Linnea2* keretében folytatandó dokumentumszolgáltatásra. A cikk a munkacsoport eredményeit foglalja össze.

A Linnea hálózat és a Linnea2 konzorcium

A finn könyvtárak hosszú évek óta működnek együtt, elsősorban a katalogizálás és a könyvtárgépesítés területén. 1977 óta használják a *FINMARC* formátumot, és a *British Library*től megvett *LSP* alkalmazást az offline katalogizálásra, és a nyomtatott és mikrofilmes katalógusok előállítására. A katalógusok fő célja a lelőhely-meghatározás volt a könyvtárközi kölcsönzés számára. Az adatokat az 1980-as évek elején szervezték adatbázisba. Az együttműködést az *Oktatási Minisztérium* keretében működő *Finn Tudományos Könyvtárak Automatizálási Központja* koordinálta. Az 1980-as években az Oktatási Minisztérium által finanszírozott projekt keretében választották ki az egyetemi könyvtárak közös könyvtár-irányítási rendszerül a *VTLS* cég szoftverét. Az egységes hálózat a *Linnea (Library Information Network for Academic libraries = Egyetemi könyvtárak könyvtári információs hálózata)* nevet kapta. Az 1990-es évek elején indult hálózat helyi könyvtár-irányítási rendszerekre és a közös katalógusra épült, ezeket a *FUNET* adatátviteli hálózaton keresztül lehetett elérni. A *VTLS* szoftvert tíz év után, 2001-ben váltotta fel a *Voyager* rendszer.

A *Linnea* együttműködés 2000-ben öltött hivatalos formát, amikor 20 egyetem (beleértve a *Nemzeti Könyvtárt*), a *Parlamenti Könyvtár* és az *Országos Tárolókönyvtár* megalakította a *Linnea2* konzorciumot. Később újabb intézetek is csatlakoztak hozzá, a résztvevők száma 27-re nőtt.

A *Linnea*-könyvtárakban 310 adatbázis van, közülük 24 a közös katalógusba is bekerülő helyi *OPAC*. A finn egyetemi könyvtárak közös kataló-

gusa a *Linda*, 4,6 millió bibliográfiai rekordot tartalmaz. Az adatbázisban monográfiák, időszaki kiadványok, kartográfiai és audiovizuális dokumentumok, elektronikus információforrások, multimédiás és levéltári anyagok leírásai találhatóak. A *Linda* fontos szerepet játszik a könyvtárak és az adatbázisok egyesítésében. Funkciói közül fontos a lelőhely-meghatározás, mivel valós idejű kapcsolatban van a tagkönyvtárak állományával és annak egy ségeivel.

A könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumszolgáltatás fejlődése az egyetemi könyvtárakban

A finn egyetemi könyvtárak az 1970-es évek elején korszerűsítették a könyvtárközi kölcsönzési eljárásokat. A kormány 1972-ben hozta létre a szolgáltató könyvtárak hálózatát. Feladatuk volt, hogy egy-egy szakterületen fejlesszék és elérhetővé tegyék állományukat, dokumentum- és információszolgáltatást nyújtsanak. 1985-re tíz könyvtárat jelöltek ki erre a feladatra, amelyek lefedték az alkalmazott tudományokat, és megosztva a többi tudományágot is. Ugyancsak 1972-ben jelent meg a könyvtárközi kölcsönzés első kézikönyve, és ebben az időben az egyetemi könyvtárak bérmentesítési jogot kaptak, azaz a könyvtárak könyvtárközi kölcsönzés keretében a csomagokat térítésmentesen tudták küldeni. Mindennek következtében jelentősen nőtt a könyvtárközi forgalom, csúcsát 1988-ban érte el, amikor mintegy 300 ezer kérést dolgoztak fel. Ezt az időszakot hanyatlás követte, amely az ország gazdasági helyzetével függött össze. A finn posta kereskedelmi vállalkozássá alakításával megszűnt az egyetemi könyvtárak ingyenes csomagküldési lehetősége. 1993-tól a könyvtárközi kölcsönzés térítéses szolgáltatássá vált, aminek következtében mintegy harmadával csökkent a kérések száma.

A szolgáltató könyvtárak rendszere az 1990-es években elvesztette jelentőségét. Az Oktatási Minisztérium nagyobb önállóságot adott az egyetemeknek, így nem tudott hatással lenni a könyvtárak költségvetésre. A hálózat működését a kormány 2003-ban zárta le véglegesen.

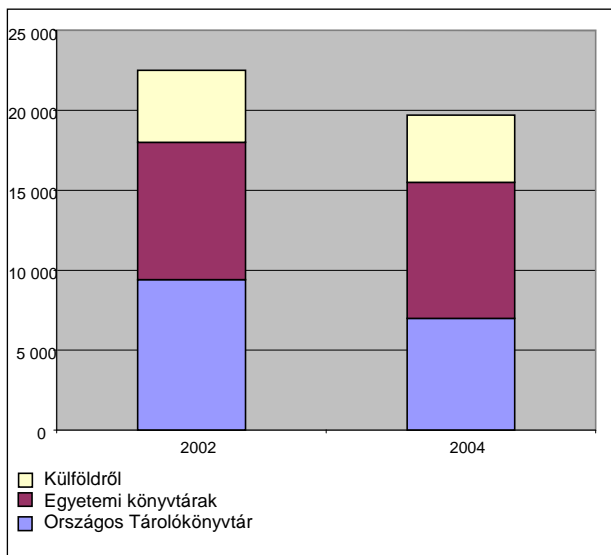
1998-tól újabb hanyatlás észlelhető a könyvtárközi kérések számában. Ezt két okra vezetik vissza: az Országos Tárolókönyvtár megalakítása és a „nagy üzlet” (big deal) hatása, amelybe a finn elektronikus könyvtáron (nemzeti elektronikus információszolgáltató konzorcium), a *FinELiben* keresztül

kapcsolódtak be. Az Országos Tárolókönyvtárat az Oktatási Minisztérium 1989-ben alapította azzal a céllal, hogy az összes finn könyvtár – tudományos és közkönyvtárak egyaránt – közös raktára legyen. Állománya könyvtáraktól kapott gyűjteményekből áll, jelenleg több mint 1 millió könyvet, 71 ezer folyóiratcímet tartalmaz, amelyek bekötve szintén mintegy 1 millió kötetet tesznek ki. Működése nagyon gyors: a visszaküldendő könyveket 24 órán belül szolgáltatják, a másolatokat pedig e-mailben, pdf formátumban. Ezeket a fájlokat a kérő könyvtár nyomtatja ki, és nyomtatott formában adja az olvasónak. Technikailag ugyan megoldható lenne, hogy a pdf fájlokat közvetlenül a felhasználónak küldjék, a szerzői jogi szabályozás ezt egyelőre nem engedi. A tárolókönyvtár szolgáltatása térítésmentes, a kérő könyvtáraknak csak a visszaküldés postaköltségét kell fizetniük.

A tudományos folyóiratok elektronikus formában történő megvásárlása lényegesen megváltoztatta az egyetemi könyvtárakban a folyóiratok beszerzését. A FinELib országos konzorcium szervezése 1997-ben kezdődött, végleges formája 2000-re alakult ki. A tagkönyvtárak száma 108. Költségvetését tekintve bizonyos összeget kap az Oktatási Minisztériumtól, a nagyobb részt a tagkönyvtárak fizetik. A FinELib számos szerződést kötött a tagkönyvtárak számára a világ legnagyobb kiadóival és tudományos társaságaival. 2004-ben 19 500 elektronikus folyóiratot, 229 adatbázist és 25 ezer elektronikus könyvet vettek. A FinELib ernyőként működik, kisebb konzorciumokat fog össze. Beszerzései közül a könyvtárak döntenek el, melyik szolgáltatást rendelik meg.

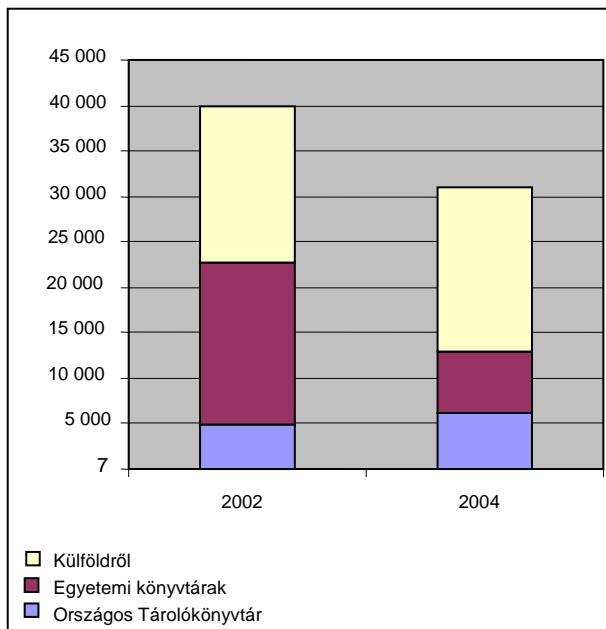
A szolgáltatásokról értékelhető statisztika csak 2002-től áll rendelkezésre. A 2002–2004-es időszakot tekintve elmondható, hogy míg 2002-ben a könyvek kölcsönzésének több mint 40%-át az Országos Tárolókönyvtár teljesítette, további majdnem 40%-át az egyetemi könyvtárak, és csak 20% volt a külföldre továbbított kérés, addig 2004-ben – az összes rendelés csökkenése mellett – az Országos Tárolókönyvtárra csak 36% jutott, 43%-ra nőtt az egyetemi könyvtárak aránya, és 20% körül maradt a külföldre küldött kérések száma (1. ábra).

A másolatok tekintetében fordított a helyzet. Míg az egyetemi könyvtárak részesedése 63%-kal csökkent, valamennyit növekedett az Országos Tárolókönyvtár szolgáltatási aránya, és lényegesen nőtt a külföldi szolgáltatók igénybevétele (2. ábra).

1. ábra A finn egyetemi könyvtárak által kért könyvek számának alakulása (2002–2004)

A statisztikák a terület változásait tükrözik: 1990-ig a kéréseket elsősorban az egyetemi könyvtárakba küldték, és csak akkor továbbították külföldre, ha ott nem tudták teljesíteni. Jelenleg a kéréseket először az Országos Tárolókönyvtárba küldik, mivel ez térítésmentesen és gyorsan szolgáltat. A másolatoknál a következő lépés a *Subito*, ahonnan gyorsan és olcsón teljesítik a megrendeléseket. Az egyetemi könyvtárak szolgáltatásai a harmadik helyre kerülnek.

2. ábra A finn egyetemi könyvtárak által rendelt másolatok számának alakulása (2002–2004)

Kihívások

A finn egyetemi könyvtárak komoly kihívással szembesülnek: át kell szervezniük a könyvtárközi kölcsönzést ahhoz, hogy kölcsönzőkként, és szolgáltató könyvtárakként meg tudják tartani hálózati pozíciójukat. A hagyományos „könyvtár küld könyvtárnak” módszert számos esetben meghaladta az idő, és a felhasználó által közvetlenül kezdeményezett kérés nyert teret. Sok esetben a könyvet is közvetlenül az olvasónak küldik.

A szakirodalom szerint is gyorsabb és olcsóbb megoldás a felhasználó közvetlen rendelése, amit a korszerű rendszerek által nyújtott lelőhely-meghatározási lehetőség könnyít meg. A rendszerek kivédik a teljesíthetetlen kéréseket, ezáltal javul a szolgáltatás teljesítménye. A használók nemcsak közvetlenül szeretnek rendelni, de rendelésük feldolgozását is követni akarják. A Linda központi katalógus lehetővé teszi a lelőhely-meghatározást, de illeszteni kell hozzá a könyvtárközi kölcsönzéshez szükséges eszközöket. Másik megoldás az új *Nelli-portál* (*national electronic library interface*) használatbavétele. Ez lehetővé teszi több adatbázis egyidejű keresését, az SFX használatával a könyvtáron keresztüli kölcsönkérést, és a webalapú könyvtárközi kölcsönzési forma alkalmazását.

Az integrált könyvtárközi kölcsönzési rendszernek úgy kell működnie, hogy a használó ne érzékelje az alkalmazott rendszerek különbözőségét. A legtöbb könyvtári rendszert ugyanis az USA-ban fejlesztették, a saját piaci igényeiknek megfelelően. A finn könyvtárakban viszont másképpen szervezték mind a könyvtárközi kölcsönzést, mind a díjak kezelését. Ugyanakkor nem valószínű, hogy valamelyik finn szoftverfejlesztő cég vállalkozna a finn igényeknek megfelelő rendszer kidolgozására, mivel a finn piac nagyon kicsi. Szerencsére a finn könyvtárak által használt Voyager rendszerben van alkalmazható megoldás, az *egyetemes kölcsönzési modul*.

A Linnea2 konzorcium könyvtárközi kölcsönzési munkacsoportjának ajánlásai

A munkacsoport 2005 áprilisában nyújtotta be jelentését. Ebben a következő ajánlásokat fogalmazták meg:

- az egyetemes kölcsönzést minél hamarabb üzembe kell helyezni a konzorcium valamennyi könyvtárában,
- a konzorciumnak a könyvtárközi kölcsönzésre alkalmas szoftvercsomagot kell vennie,
- korszerűsíteni kell az elszámolási rendszert.

Ez utóbbi azt jelenti, hogy az egyetemes kölcsönzési rendszer kezelni tudja a könyvtárközi kölcsönzéshez tartozó kölcsönös elszámolási rendszert. Mivel a kérések jelentős része a konzorciumon kívüli könyvtárakba irányul, ezért van szükség a megfelelő szoftvercsomagra.

Egy másik munkacsoport az egyetemes kölcsönzési modul politikai kérdéseit vizsgálta. Ez a csoport azt

ajánlotta, hogy az egyetemes kölcsönzést vezessék be minden Linnea-tagkönyvtárba, és engedjék meg, hogy a felhasználó közvetlenül rendelhessen, a szolgáltatásért viszont díjat kell kérni.

A javaslatokat a Linnea Tanácsa 2005 szeptemberében elfogadta, néhány könyvtárban már meg is kezdték a szolgáltatást az egyetemes kölcsönzési modullal.

/MUHONEN, Ari–JAUHAINEN, Annu–VATTULAINEN, Pentti: Sharing resources in Finnish university libraries: reorganising the national document supply system. = Interlending & Document Supply, 34. köt. 2. sz. 2006. p. 51–56./

(Viszocsek Eszter)